

DA LI JE MOGUĆE ISTRAŽIVATI MOGUĆE

Miroslav Jilek

Filozofski fakultet, Zagreb

Upotreba ankete unutar društvenog eksperimenta uvjetovana je samim idejnim nacrtom i metodološkom koncepcijom eksperimenta. Ako se u istraživanju polazi s pozicije kritičke sociologije, onda se eksperimentu zadaje uloga istraživanja i isprobavanja alternativnog (mogućeg) svijeta. Takvu ulogu moraju odigrati i sve eksperimentu pomoćne i popratne metode. Mada je to u tradicionalnoj sociologiji neuobičajeno, metodi ankete zadata je uloga istraživanja »mogućeg« u jednom akcionom eksperimentu. Tu je ulogu anketa ispunila na zadovoljavajući način. Tekst, nadalje, dovodi u pitanje i jedan neprevladani problem tradicionalne (pozitivističke) upotrebe eksperimenta. To je »greška kontaminacije«. Usporedba jedne »kontaminirane« i jedne »nekontaminirane« situacije istraživanja mogućeg pokazuje u rezultatima zanemarljive razlike. Baveći se istraživanjem mogućeg, studija se bavi i mogućom, još uvijek nedovoljno prakticiranom, metodologijom.

EKSPERIMENTALNI PLAN ISTRAŽIVANJA I METODA ANKETE*

Odnos između eksperimenta i ankete je slojevit i višeznačan već prema tome na kojoj se točki upotrebnog kontinuiteta obiju metoda taj odnos razmatra. Polazi se od činjenice da je upotreba eksperimenata moguća u kontinuumu i rasponu od onog laboratorijskog do *ex post facto* tipa. Također je moguća upotreba metode ankete od sakupljanja primarnog statističkog materijala do nekih složenih anketnih ispitivanja stavova, projekcija i aspiracija. Kontinuum mogućih odnosa eksperimenata i ankete započinje s nulom, odnosno sa situacijom kad se obje metode uzajamno isključuju, pa do situacije kada jedna bez druge naprosto nije moguća, odnosno, kada ni eksperimentiranje ne daje rezultate bez anketnog materijala, niti anketni materijal posjeduje smisao i svrhu bez eksperimentalnog nacrta istraživanja.

* Drugi dio ovog teksta prezentiran je na znanstvenom skupu »Dani Ante Fiamenga«, koji je održan od 25—29. kolovoza, 1982. godine u Komiži na otoku Visu.

1) Ukupnu tipologiju eksperimenta izveo je V. Milić. On razlikuje četiri vrste eksperimenata: a) laboratorijski eksperimen; b) eksperiment u prirodnim uvjetima; c) prirodne eksperimente, i d) *ex post facto* eksperimente. Prve dvije vrste eksperimenata su po Miliću pravi eksperimenti, a dva posljednja su kvazi-eksperimentalna istraživanja. (Vojin Milić, Sociološki metod, Nolit, Beograd, 1965, poglavlje: Vrste eksperimentalnih i kvazi-eksperimentalnih istraživanja u sociologiji, str. 579—587.

Dok se eksperimentom istražuju ili provjeravaju kauzalne veze između različitih pojava (segmenata) realno postojećih ili pretpostavljenih faktora (sila), anketa više služi za opis tih ili drugih pojava. U dva posebna slučaja otkrivanje kauzalnih veza moguće je upotrebom samo metode ankete. U prvom slučaju to je moguće ako je anketa unutar vlastitih mogućnosti konstruirana u skladu s takvim ciljem i uz obilnu upotrebu složenih matematičko statističkih postupaka. U drugom slučaju, kauzalitet je moguće otkriti pomoću ankete u vremenskoj seriji od nekoliko transverzalnih deskriptivnih istraživanja istog problema, odnosno u longitudinalnom istraživanju. Činjenica je, međutim, da obje spomenute mogućnosti ankete nisu često, pa skoro nikako, korišćene. To nije ni neobično uzmu li se u obzir slijedeće okolnosti. Postupak prve primjene veoma je složen, a društveni istraživači obično za njega nisu bili ni osposobljeni. Drugi postupak (longitudinalno istraživanje), također se veoma rijetko primjenjuje iz jednog jednostavnog i zapravo banalnog razloga: istraživači se veoma rijetko mogu s jednim problemom baviti više godina, odnosno da se na njih legitimira višegodišnji istraživački mandat. Kada se govori o anketi kao sredstvu otkrivanja kauzaliteta, njeni se rezultati uzimaju više kao tek početne eksperimentalne hipoteze, a manje kao definitivan rezultat (odnosno otkriće). Koliko god, dakle, bili uvjerljivi rezultati otkrivanja kauzaliteta pomoću upotrebe metode ankete oni nikad neće zadobiti dignitet gotovog znanstvenog rezultata, već će se tretirati tek kao eksperimentalni izazov i poticaj. S druge strane, upotrebom metode ankete dobiva se rezultat koji, u pravilu predstavlja sistematizirane **verbalne** eksplikacije stavova i ponašanja. Da ne postoji svijest o razlikama između verbalnih eksplikacija i stvarnog ponašanja, onda doista ne bi bilo problema. Znanost zanima (bez obzira kojim metodskim i metodološkim pravcem se kretala) **stvarno ponašanje ljudi**, a ne samo njihove **verbalne** eksplikacije prošlih, aktualnih i budućih ponašanja.

Metodološki je, dakle, **optimalno istraživati i verbalne stavove i stvarno ponašanje ljudi**. Budući da se takav cilj postiže istovremenim istraživanjem obiju razina i to kod istih subjekata onda se eksperiment pojavljuje kao instrument koji uz upotrebu ankete optimalno zadovoljava oba, odnosno, iste ciljeve.

Eksperiment se najčešće bavi analizom promjene **ponašanja** ljudi, a anketa pomaže razumijevanju i tumačenju ovih stvarnih promjena ponašanja.

Eksperiment je utoliko uvjerljiviji instrument što on, da bi ustanovio razinu i karakteristike promjene ponašanja mora posjedovati solidnu deskripciju kako ponašanja prije eksperimentalne intervencije, tako i poslije nje.

U tom se pogledu, u slučaju primjene »prirodnog eksperimenta«² eksperimentator mora dobro oslanjati na upotrebu metode ankete, intervjua, analize sadržaja i analize dokumentacije.

2) Prirodni eksperiment kao vrsta »kvazi-eksperimenta razlikuje se od eksperimenta u prirodnim uvjetima po tome što sam eksperimentator ne izaziva neku »eksperimentalnu intervenciju«, već to čine neki drugi subjekti ili druge okolnosti. Eksperimentator proučava potpuno spontani tok određenih društvenih procesa, što s jedne strane umanjuje mogućnost potpune kontrole istih procesa, a s druge strane otežava rekonstrukciju stanja prije početka nekog procesa.

Ako s druge strane analiziramo karakteristike i proces izvođenja tzv. pravog eksperimenta, onda nalazimo mjesto ankete ili verbalnog testa u samom eksperimentu strogo definiranim, štoviše, čak nezaobilaznim. Dakako, ta opaska izričito važi za sociološki i socijalnopsihološki eksperiment, a manje za samu eksperimentalnu psihologiju ili pak za ekonomiju. U oba je slučaja mjerenje »eksperimentalnog učinka«³ moguće i bez upotrebe ankete. U psihofiziološkom eksperimentu učinak je moguć naprosto očitati s nekog prikladnog tehničkog instrumenta a u ekonomiji se eksperimentalni, (prirodni) učinak mjeri često naprosto brojenjem, prebrajanjem različitih stvari, (roba). Štoviše, čak i u eksperimentu industrijske sociologije (uglavnom tejlorskičkog tipa) moguće je vrlo jednostavno mjerenje povećanja ili smanjenja npr. radnog učinka radnika ili službenika pod utjecajem neke promjene — inovacije. Usput budi rečeno, upravo ta lakoća kontrole i uvjerljivost njihovih (eksperimentalnih) rezultata osigurala je spomenutim znanostima ili znanstvenim disciplinama veći dignitet znanstvenosti no što ga npr. uživa šire shvaćena sociologija ili pak antropologija.

Eksperimentalna istraživanja u društvenim znanostima neusporedivo su nerazvijenija od onih u prirodoslovnim znanostima (fizika, kemija, biologija i sl.). To je upravo zbog prirodoslovnih eksperimenata koji su kao metodološka paradigma postali uzorom društvenim istraživanjima. Dominantna pozitivistička struja u razvoju empirijske sociologije odigrala je najznačajniju ulogu u rušenju vlastitih temelja razvoja, te je time zapravo onemogućila zadobivanje digniteta što ga uživaju prirodoslovne znanosti. S jedne strane, ono što nije bilo moguće obaviti identičnom eksperimentalnom metodologijom prirodnih znanosti i nije znanost te se to treba prema scijentističkom, pozitivističkom kriteriju isključiti iz ozbiljnijeg razmatranja. Taj je metodološki kriterij presudno usporio razvoj eksperimenta u društvenim znanostima. I ne samo to. Metodološki kriterij je, što se danas čini nevjerojatnim, zamaglio viđenje vlastitog predmeta pojedinih društvenih znanosti. Da su društveni istraživači bili u stanju uočiti opće i specifične razlike između predmeta prirodnih i društvenih znanosti bili bi zacijelo u stanju razlikovati i tipove načine upotrebe pojedinih metoda u »obradi« svojih predmeta. Stasajućem pozitivizmu nije bilo prirodno da treba razvijati metodologiju koja je primjerena istraživanju svog vlastitog predmeta, već mu je bilo prirodno da predmet vidi kroz prizmu postojeće metodologije koja je zbilja izgrađena u skladu sa svojim predmetom, ali predmetom bavljenja prirodnih znanosti.

Laboratorijski, kao osnovni prirodoslovni eksperiment zbilja nije primjeren istraživanju društvenih pojava, ali zbilja samo laboratorijski.

Eksperiment koji je primjeren istraživanju društvenih pojava, ne samo da je **moguć i potreban**, već je i **neophodan** za daljnji razvoj društvenih znanosti. Takav tip eksperimenta razvio se tek posljednjih godina, a nazivamo ga akcionim eksperimentom, jer se i razvio iz čitave akcione metodologije. Razvili su ga istraživači pozitivističke provenijencije, ali oni koji su bili u stanju razrušiti barijere što ih postavlja samo polazište pozitivizma. Dakako,

3) Pod eksperimentalnim učinkom podrazumijeva se količina ili razina promjene (razlika) što je nastala pod utjecajem eksperimentalne intervencije, a u odnosu na stanje prije intervencije.

u tom prevladavanju pozitivističkih ograda u upotrebi eksperimenta pomogao je i jači prodor marksizma i drugih lijevo orijentiranih deja na tradicionalni pozitivistički ideološki teren. Ako se već ljudi razlikuju od drugih neživih predmeta, onda ih treba i različito istraživati. Elton Mayovi eksperimenti su propali jer se s ljudima eksperimentiralo kao sa stvarima, a drugi eksperimenti su propali jer se nije znalo eksperimentirati s ljudima budući da se nisu htjeli ponašati kao stvari. Ako već gravitacija ne zna (i ne može znati) da se s njom eksperimentira, nerazumljivo je zašto ljudi ne bi znali da sudjeluju u eksperimentu. Ako je neizbježno da ljudi znaju da se s njima eksperimentira, odnosno da prethodno moraju dati pristanak na sudjelovanje u eksperimentu, tada je i neizbježno da im se objelodane osnovni ciljevi i postupci eksperimenta. Ako ljudi prethodno upoznaju ciljeve eksperimenta, razumljivo je da neće pristati na koncepte koji su suprotni njihovim interesima. Tako dolazimo do nezaobilaznog zaključka da se nova eksperimentalna metodologija s jedne strane oslanja na proces **humanizacije društvenog života**, a s druge na proces **demokratizacije društvenih znanosti**. (Stoga i nije neobično što su već socijal-utopisti skloni društvenom eksperimentiranju i što je Fourier obavio konkretan eksperiment s alternativnim oblikom života u malim socijalističkim i komunističkim kolonijama.)

Kada smo spomenuli da anketa ima unutar eksperimenta nezaobilazno i strogo definirano mjesto, onda smo, prije svega, mislili na sociološki, socijalno-psihološki ili antropološki eksperiment koji je primjeren predmetima pojedinih znanosti. Bez obzira na to da li se radi o tipu eksperimenta jednostavne sukcesije (»pred« i »post«) testiranje) ili o tipu eksperimenta s kontrolnom grupom, uvijek se ponovo postavlja pitanje kontrole efekata koji se javljaju pod utjecajem eksperimentalne intervencije i uvjerljivosti tih efekata. Ta uvjerljivost mjerenja eksperimentalnog učinka ovisi, dakako, o uvjerljivosti samog mjernog instrumenta. Budući da je u društvenim pojavama teško izolirati »čistu« kauzalnu vezu (utjecaj jedne nezavisne na jednu zavisnu varijablu), nemoguće je i eksperimentalni učinak mjeriti jednim instrumentom. U tom se pogledu, posljednjih godina više govori o tzv. faktorskom eksperimentu i o više-faktorskoj (multifaktorskoj) analizi eksperimentalnih učinaka, a manje samo o eksperimentu u prirodnim uvjetima ili pak terenskom eksperimentu. Riječ je, dakako, više o problemu kontrole učinka, a manje o problemu same (eksperimentalne) intervencije. Htjeli mi to ili ne, kada se govori o multifaktorskoj analizi ili multivarijantnoj analizi opet se kao osnovna (mada ne i kao jedina) podloga takve analize nalazi u metodi ankete. Zahvaljujući mogućnosti da se anketom mogu postavljati čitave serije i po potrebi različitih pitanja (pokazatelji, varijable, faktori), te da je obično moguće obaviti i čitave serije anketiranja i testiranja s baterijama različitih pitanja, to se anketa ponovo otkriva kao nezaobilazno sredstvo kontrole i mjerenja eksperimentalnih učinaka.

Ne bi bilo problema da anketa uživa ugled veoma uvjerljivog i preciznog (objektivnog) mjernog instrumenta, što, dakako, nije uvijek slučaj. Ponajprije postoji mišljenje da i sama aplikacija ankete u terenskoj »prirodnoj« situaciji »kontaminira« tu istu situaciju.

Sociolog Jerzy, J. Wiatr ide tako daleko da samu aplikaciju ankete na terenu smatra nekom vrstom eksperimentalne intervencije. Za svoj stav pruža slijedeća dva argumenta:

1) Pojedinaac, koji odgovara na pitanja iz ankete, ponaša se u umjetno stvorenoj situaciji tako da je pred njim postavljen red pitanja koja se odnose na njegove političke poglede ili njegovu djelatnost. Za razliku od prirodno-nastavnog eksperimenta, ovdje se radi o eksperimentu koji je u osnovi nekontroliran. Kada se tako izaziva umjetno ponašanje nije poznato koji i kakvi su elementi realne situacije apstrahirani. Ne postoje istovremeno nikakve pouzdane metode koje bi omogućile spoznaju da li su deklaracije koje su izjavljivane u takvim eksperimentalnim uvjetima identične ne samo sa stvarnim stavovima već i s faktičkim ponašanjem ljudi. Najviše što je moguće (npr. uzajamnim križanjem pitanja) je nastojanje da se otkriju osobito izražena nesuglasja ili varke.

2) Kada ispitanik odgovara na anketu ponaša se u izolaciji od onih grupa kojima u normalnim okolnostima pripada. Postaje članom nekog kolektiva stvorenog ad usum istraživanja i to članom statističke reprezentacije. Normalni socijalni kontakti koji formiraju njegovo ponašanje u neeksperimentalnim situacijama djeluju tu u najmanju ruku slabije nego što je uobičajeno. Nije poznato u kojoj mjeri eksperimentalna situacija iskorijenjuje ispitanika i njegove normalne sredine i uzrokuje da su njegovi odgovori netipični za grupu koju bi trebao reprezentirati⁴.

Koliko se god čini da stavovi J. J. Wiatra bacaju daljnju sumnju na pouzdanost upotrebe ankete ti stavovi kroz upotrebu ankete u kontroli namjernog (svjesno izazvanog) eksperimenta dobivaju druge dimenzije. Potpuno se slažemo s Wiatrom da je anketa nepouzdana metoda pri snimanju tzv. prirodnog ili »pravog« stanja stvari.

Međutim, postavi li se pitanje što i koji su elementi tog normalnog stanja stvari, otvaraju se i novi problemi. Dovoljno je za sada samo upitati: da li su i ljudske aspiracije element normalnog stanja bez obzira da li će se ljudi u skladu s njma ponašati. Shvati li se »postojeće stanje« strogo pozitivistički i funkcionalistički, onda nema sumnje da se i ono može precizno opisati i s metodom ankete, unatoč svim sumnjama.

Problemi i nove perspektive upotrebe metode ankete otvaraju se tek ako se prethodno »postojeće stanje« definira kao dinamički proces u kojem će naći svoje mjesto i ljudske aspiracije i ljudske anticipacije mogućeg (još ne — postojećeg stanja) jer i svijest o mogućem je postojeća svijest. **Ako se na istraživanje aspiracija i anticipacija ide svjesno onda se eksperimentalni karakter ankete unaprijed pretpostavlja. U takvom slučaju »remećenje« »prirodnog stanja« stvari predstavlja prednost, a ne nedostatak ankete.**

No, krenimo redom. Prethodna, sistematski izgrađena sumnjičavost prema relevantnosti upotrebe (samo) ankete u istraživanju bila je obilno poduprta »nelogičnostima« anketnih rezultata jednog istraživanja.

U zapravo dva istraživanja bavili smo se stavovima građana Zagreba prema rasporedu trgovačkih sadržaja u prostoru grada. Budući da je najveća

4) Jerzy J. Wiatr, *Angažovana sociologija*, Mlada fronta, Praha, 1970., str. 88.

koncentracija trgovina zatečena u gradskom središtu i pitanja su stradala od te činjenice. Na pitanje, koliko je, anketiranim građanima, stalo do lociranja trgovina u centru grada, dobiveni su slijedeći rezultati:

TABELA 1 — KOLIKO JE GRAĐANIMA STALO DO LOCIRANJA TRGOVINA U CENTRU GRAD?

Odgovori	%
— veoma mnogo	23
— mnogo	41
— osrednje	29
— malo	3,4
— izbaciti iz grada	3
— bez odgovora	0,6
UKUPNO	100% N = 623

IZVOR: Miroslav Jilek, Značenje trgovačkih sadržaja u gradu i gradskom središtu, u knjizi: Milan Prelog i suradnici: Funkcije gradskog centra i podcentara u zagrebačkom gradskom prostoru, Centar za društvena istraživanja, Sveučilišta u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti — odjel za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Nema sumnje da je građanima mnogo stalo do toga da trgovine budu smještene u centru grada. Međutim, neki drugi rezultati koji slijede dovest će u sumnju barem isključivost tog opredeljenja. Tako, npr. kada se u jednom pitanju ponudilo ispitanicima da sugeriraju, po njihovu mišljenju i želji raspored pojedinih sadržaja, oni su u vezi s rasporedom trgovina dali slijedeće odgovore:

TABELA 2 — POŽELJAN RASPORED TRGOVINA

Odgovori	%
1. sve bih stavio-la u centar	11
2. koncentrirao-la bih, ali ne u centar	7
3. srodne bih stavio-la na jedno mjesto	16
4. stavio-la bih bliže mjestu stanovanja	62
5. bez odgovora	4
UKUPNO	100% N = 623

IZVOR: Isti.

Očito je da su rezultati potpuno suprotni prethodnima. Preko polovine ispitanika rasporedilo bi trgovine u mjesto stanovanja, a ne u centar grada, kako se moglo zaključiti iz Tabele 1. Slijedeći rezultati još više naglašavaju taj zaključak. U dva istraživanja postavljena su pitanja koja su interpretirana kao istraživanje aspiracija građana u pogledu analiziranih problema. Pitanje je formulirano ovako:

»Kada bi (dolje) navedena mjesta bila opremljena upravo svim robama i uslugama koje Vi trebate, na kojem biste se mjestu najradije opskrbljivali?«. Evo odgovora u oba istraživanja.

TABELA 3 — POZELJNA MJESTA KUPOVANJA

Mjesta	Istraživanje funkcije centra (%)	Istraživanje gravitacijske snage centra (%)
1. u mjestu stanovanja	77	68
2. u užem centru	7	23
3. na putu od mjesta stanovanja do mjesta rada	2	1
4. bilo gdje, svejedno	12	8
5. u blizini mjesta rada	2	(odgovor nije omogućen).
UKUPNO:	100 %	100 %

IZVOR: Isti.

Nema sumnje da se naš zaključak nakon interpretacije ovih rezultata bitno mijenja, štoviše, suprotan je onome iz prve grupe rezultata.

O čemu se zapravo radi? Da li su neozbiljni istraživači i istraživanje ili su neozbiljni i neodgovorni ispitivani građani ili su, pak, neozbiljni i jedni i drugi a možda ni jedni niti drugi?!

Opredjeljujemo se za posljednju mogućnost. Hoćemo reći da se zapravo ne radi o nekoj neozbiljnosti subjekata istraživanja ni o nekim grubim greškama prilikom anketiranja ili obrade rezultata, nego naprotiv, o očitaj realnosti, koju možemo izraziti s dva specifična pojma, kao »prostorni determinizam«, s jedne strane, i »prostorni konformizam« s druge strane. Pojava koja se krije ispod ta dva pojma jest konfliktna — prostorni konformizam ponekad potvrđuje prostorni determinizam, ponekad ga isključuje. A to zaista zavisi o tome što se zapravo istražuje.

U prvoj grupi rezultata nailazimo na pojavu da se prostorni konformizam identificira s prostornim determinizmom, odnosno s tzv. »postojećim stanjem«. Ispitanici jednostavno prihvaćaju, odnosno slažu se s činjenicom (stalo mi je do nje »veoma mnogo« + »mnogo« = ukupno 64% ispitanika, dakle, znatno više od polovine), da su tegovine smještene u centru grada. To je jedna vrsta konformizma u odgovaranju na pitanja o postojećem stanju. Međutim, kada to stanje dovedemo u pitanje, barem teorijski — hipotetski — i istražujemo postojeće stanje — aspiracija — ispitanici se odjednom počinju ponašati drukčije. U odgovore projiciraju svoje faktične želje, odnosno izražavaju želju da im sve što treba bude nadohvat ruke, tj. u mjestu stanovanja. Ova objašnjenja navode nas na formuliranje teorije o dvostrukoj prirodi ljudskog konformizma.

Problem konformizma ispitanika već je uostalom dugo poznat u anketnim istraživanjima. Štoviše, moglo bi se reći da je i dobro istražen. Međutim, čini nam se da, ipak, nije dovoljno teorijski objašnjen i metodološki utemeljen.

U metodološkoj literaturi naći će se nekoliko natuknica o tome kako izbjeći negativne efekte pojedinih aspekata ljudskog konformizma. Evo nekih od tih natuknica:

- a) treba izbjegavati sugestivna pitanja jer je dokazano da istraživačke sugestije ispitanici veoma često rado prihvataju. Čak je dokazano da se u pitanjima sugerirani odgovori pojavljuju i do u 20% slučajeva više nego nesugerirani;
- b) treba izbjegavati stereotipna pitanja i stereotipne odgovore. Na stereotipna pitanja u pravilu se dobivaju i stereotipni odgovori. Ako pitanje i nije stereotipno, velika je vjerojatnost da će se veliki broj ispitanika opredjeljivati za (lako prepoznatljiv) stereotipni odgovor;
- c) ne treba formulirati dugačka pitanja i u odgovorima ne treba nuditi velik broj alterenativa. I jedno i drugo zbog toga da se ispitanika ne bi »suviše zamaralo«. Ispitanici radije odgovaraju na kratka i jasna pitanja s kratkim i jasnim ponuđenim odgovorima;
- d) treba izbjegavati tzv. otvorena pitanja (bez ponuđenih odgovora koji se samo zaokružuju), jer se velikom broju ispitanika »neće dati« formulirati i upisivati vlastiti, autentični odgovor na tako postavljeno pitanje, itd., itd.⁵

Sve su te natuknice točne, istinite i metodološki korektne. Radi se samo o tome što se time otkriva jedan površni i lako prepoznatljiv sloj ljudskog konformizma. Takva razina definiranja konformizma ispitanika govori više o suštinskom konformizmu samih istraživača, no o suštinskom konformizmu ispitanika. Ispitanici će, doista na **konformističku anketu** reagirati konformistički. No oni će isto tako na nekonformističku anketu reagirati nekonformistički. Sve ovisi o nivou kreativnosti i imaginacije samog istraživača. Ako se istraživanje kreće u okviru oslikavanja relativno površnog sloja »postojećeg stanja« stvari ili pojave on će, doista, dobiti i relativno površnu (konformističku obojenu) sliku stanja ili pojave.

No, zanima li istraživača nešto dublji uvid u isto postojeće stanje u kojem se moraju nalaziti imanentne kontroverze, napetosti, uzroci nezadovoljstva, pa makar i samo naslućivane alternative tom istom stanju, te ako još instrmente istraživanja prilagodi toj svrsi istraživanja, istraživač će biti obilno nagrađen za svoj napor i svoj nekonformizam. No usmjeri li se istraživanje samo na kritiku postojećeg stanja već i na stvaralačko (ponekad instinktivno i intuitivno) traganje i oblikovanje **postojećih** alternativa još nepostojećeg stanja, dobit će odgovore koji su postojeći ali se odnose samo na, u praksi, nepostojeće, utopijsko (ili realno utopijsko). Postavlja se pitanje, da li istraživanje kritičkih ideja o postojećoj stvarnosti, te ideja koje oblikuju intelektualne alternative, koncepte alternativne stvarnosti mogu biti predmetom društvene znanosti — (sociologije). Naš je odgovor pozitivan. Ako su za znanost prihvatljive **ideje o postojećoj stvarnosti**, neshvatljivo je zašto za nju ne bi bile prihvatljive i **ideje o alternativnoj (utopijskoj) stvarnosti**. Nisu li upravo potonje ideje najrelevantniji putokaz poželjnoj transformaciji druš-

⁵ Neki spomenuti i drugi aspekti konformizma opsežno su obrađeni u knjizi: Rudi Supek, Ispitivanje javnog mnijenja, Naprijed, Zagreb, 1968.

tva (koje revolucionarnu transformaciju stavlja u sam vrh zastave)?! Nije li upravo ta činjenica bitna diferencija specifična prirodnih i društvenih znanosti i njihovih predmeta? Ne obilježava li bitno prostor društvenog i ljudskog upravo činjenica da su i postojeće i moguće istovremeno prisutni ako je postojeće potpuno uvjetovano a moguće djelomično uvjetovano⁶.

Nije li zadatak istraživanja koje se bavi aktualnim društvom da osim sistematizacije ideja o postojećem stanju društva, također, oblikuje, instrumentalizira (konkretizira), te sistematizira konkretne utopijske ideje koje se rađaju na tlu ili na istom tlu i istovremeno kao i **dio** ideja koje se odnose samo na predmetnu stranu postojećeg stanja? Da li je moguće ocjenjivati i procjenjivati postojeće bez postojanja ideja o mogućem?! Nije li ocjenjivanje postojećeg s razine postojećeg naprosto besmisleno?!

Stalo nam je do toga, ne da istraživanjima postojećeg pridodamo i istraživanja mogućeg već i da pokažemo kako je istraživanje mogućeg istovremeno i istraživanje postojećeg. Ako se, dakle, sociologija treba baviti svojim predmetom onda će se baviti i istraživanjima mogućeg jer je i ono djelomično uvjetovano postojećim.

Vratimo se daljnjem dokaznom postupku gornjih teza. U principu istu situaciju koju smo zatekli u istraživanjima rasporeda trgovina u gradu, nalazimo i u istraživanjima omladinskih radnih akcija.

Omladinske su radne akcije veoma dugo i sistematski istraživane. Pojedini istraživači koristili su pojedina ista pitanja u svojim anketama, tako da možemo prezentirati neke rezultate kroz vremensku komparaciju. Jedno od pitanja koje je autor teksta preuzeo iz upitnika V. Obradovića glasi: »Smatraš li da organiziranje radnih akcija odgovara interesima i zahtjevima današnje omladine?« U nekim godinama dobiveni su slijedeći rezultati:

TABELA 4 — PRIVLAČNOST RADNIH AKCIJA ZA DANASNJU OMLADINU

	god.	1975*	1977*	1979*	1980**
a) smatram da su radne akcije privlačne današnjoj omladini		82	77	79	62
b) smatram da bi radne akcije bile privlačnije kada bi se organizirale drugačije		10	15	13	25
c) smatram da radne akcije nisu naročito privlačne današnjoj omladini		3	5	5	4
d) smatram da su radne akcije potpuno preživjele zahtjeve današnje omladine bez odgovora		3 2	2 1	2 1	8 1
Ukupno		100%	100%	100%	100%

* IZVOR: V. Obradović, Društvene determinante... str. 13.

** IZVOR: Rezultat istraživanja autora ovog teksta na radnoj akciji u Čakovcu (HE Čakovec '80)

6) Ernst Bloch »postojeće« definira kao potpuno uvjetovano, a »moguće« kao djelomično uvjetovano. Pošto je moguće (buduće) djelomično uvjetovano (determinirano) postojećim (sadašnjim) to se dio mogućeg (budućeg) može nazrijeti iz analize postojećeg (sadašnjeg). Sve, dakako, podsjeća na odavno poznatu misao: »Korijeni budućnosti nalaze se u sadašnjosti«.

E. Bloch je spomenutu definiciju postojećeg i mogućeg prvi puta koristio u knjizi: Tübingenski uvod u filozofiju (Nolit, Beograd, 1966.). Istu definiciju Bloch koristi i u svojim drugim knjigama.

Bez obzira na primjetna pomjeranja u odgovorima kroz petogodišnje razdoblje (oscilacije i pad prvog, te oscilacije i rast drugog odgovora), možemo nesumnjivo konstatirati da radne akcije posjeduju privlačnost za apsolutnu većinu svojih sudionika. Ako se pitanje postavi na takvoj apstraktnoj razini dobivaju se i ovakvi odgovori. Međutim, kada V. Obradović postavlja pitanje o kritičkim ocjenama sudionika prema potpuno konkretnoj radnoj akciji (»Što bi po Tvom mišljenju trebalo izmijeniti na ovoj radnoj akciji da bi se ona približila akciji kakva bi po Tvom mišljenju trebala da bude organizirana u današnjim uvjetima?«), dolazi se do potpuno drukčijih rezultata.

TABELA 5 — KRITIČKE OCJENE KONKRETNE RADNE AKCIJE

Odgovori	1977. godina	1979. godina
a) ništa, to je izrazito dobra akcija	38,2	47,3
b) trebalo bi poboljšati...	50,9	39,5
c) trebalo bi potpuno izmijeniti	7,0	4,3
d) trebalo bi ukinuti bez odgovora	1,2 2,7	1,1 7,9
UKUPNO:	100%	100%

IZVOR: V. Obradović, Društvene determinante, ..., str. 14.

Opći pozitivan stav ovog puta prema konkretnoj radnoj akciji sada pada ispod 50% zastupljenosti, da bi značajno narastao stav o potrebi konkretnog poboljšanja, odnosno promjeni. Dok smo na razini općeg stava prema radnim akcijama našli kritičke stavove koji se po zastupljenosti kreću u rasponu od 10% do 25% (vidi Tabelu 4, odgovor b), na razini stava prema konkretnoj akciji nalazimo kritički stav u rasponu između oko 40 i 50% odgođeno. Čemu pripisati te značajne razlike? Da li različitim razinama zauzimanja stavova ili nečem drugom? Čini nam se da te razlike, ipak, treba pripisati nečem drugom, a to je nešto što bismo mogli formulirati kao epistemološko metodološka pravila po kojem **istraživači uglavnom dobivaju rezultate koje su svojim teorijsko-metodološkim instrumentarijem uglavnom i omogućili.**

Polazeći u svom istraživanju (Čakovec, 1980. godine) od jednog eksperimentalnog koncepta došli smo do konkretnih rezultata koji u velikoj mjeri otklanjaju sumnju u ograničenja same ankete. Eksperimentom se željelo uvesti neke konkretne organizacijske promjene u samu radnu akciju na terenu. Eksperiment je imao i sukcesivan (anketiranje na početku i na koncu druge smjene) i komparativan karakter. (Anketirani su brigadiri prve, od druge nezavisne smjene). Budući da uvođenje stvarne promjene organizacije zbog različitih nepovoljnih okolnosti nije uspjelo, u završnoj anketi postavljena su i pitanja kojima se još jednom željelo provjeriti raspoloženje

prema ponuđenim promjenama od strane samih brigadira (koji su, inače, eksperimentalne ideje prethodno prihvatili). Budući da je to u pokušaju eksperimentiranja nužno, pitanja su imala i konkretne alternativne odgovore u odnosu na »postojeće stanje« (organizacije). U odgovorima na spomenuta pitanja (ali doista samo na njih) brigadiri se već, s oko 60 i 70% odgovora izjašnjavaju za alternative različite od postojeće organizacije. U **istoj** anketi, u odnosu na **iste** probleme, na različita pitanja brigadiri **različito** odgovaraju. Vrlo kratko i jasno: **na konformistička pitanja, u odnosu na postojeće stanje brigadiri i konformistički reagiraju, a u odnosu na eksperimentalna pitanja, brigadiri reagiraju nekonformistički.**

I poluobrazovanom metodologu bit će odmah jasno: radi se o tipičnom slučaju »kontaminacije« ispitanika. Doista, scenarij ponašanja radnog tima na terenu potpuno odgovara, čak, svjesnoj i namjernoj »kontaminaciji«. Članovi radnog tima zagovaraju čitavu smjenu (oko 28 dana) i obrazlažu prijedlog nove organizacije. Održavaju sastanke s pojedincima i cijelim brigadama (u smjeni je bilo 5 brigada), uspijevajući ogromnu većinu brigadira pridobiti (i to bez većih poteškoća) za novu organizaciju radne akcije. I autor ovog istraživanja bio bi uvjeren da ima »kontaminirane« rezultate koji stoga ne posjeduju »čistu« znanstvenu težinu da nije obavio još jedno anketno istraživanje, čiji su ga rezultati demantirali.

Na omladinskoj radnoj akciji »SAVA«, 1981. godine (u Zagrebu) obavili smo istraživanje, bolje reći anketiranje, a u anketnom listu postavljena su identična pitanja onima iz Čakovca 1980. godine. Štoviše sva pitanja imala su »eksperimentalni« karakter. Postojećem stanju svakog aspekta organizacije i života, u odgovorima su, gdje je to bilo moguće, pridodati i alternativni, kojima se anticipiraju neke moguće promjene. Odgovori su, općenito uzevši, strukturirani na slijedeći način:

- postojeće stanje (organizacije) optimalno je i ne treba ga mijenjati,
- postojeće stanje je u osnovi dobro, te ga treba samo poboljšavati (ili ga treba samo više respektirati) ili se treba više pridržavati, u osnovi, dobrih pravila,
- postojeće je prilično neodgovarajuće, te ga treba umjereno reformirati,
- postojeće nije primjereno stvarnim potrebama, te ga treba radikalno promijeniti.

Tipično pitanje u spomenutoj anketi ima, dakle, slijedeći oblik i sadržaj (pitanje 19): »Jedna od značajnih dilema odnosi se na određenje osnovne jedinice života i rada na radnoj akciji. Dok jedni smatraju da je dosadašnja brigada dobro odmjerena osnovna jedinica, drugi smatraju da od postojećih brigada u naselju treba formirati omladinske radne jedinice od brigadira i to bez obzira iz koje su brigade. Što o tome Vi mislite?

Evo ponuđenih odgovora s dobivenim rezultatima u oba (anketna) istraživanja.

TABELA 7 — STAVOVI O POZELJNOM KARAKTERU OSNOVNE JEDINICE NA OMLADINSKOJ RADNOJ AKCIJI

Odgovori	Čakovec '80 »kontaminirano«	Zagreb '81 nekontaminirano
1. dobro je da osnovna jedinica bude i dalje brigada	19	29
2. bilo bi dobro da se svi članovi pojedinih brigada rasporede u omladinske radne jedinice i da one budu za vrijeme trajanja smjene osnovne radne i samoupravne jedinice	22	11
3. bilo bi dobro da svi brigadiri postanu ravnopravni članovi čitavog naselja, a da se radne i samoupravne jedinice formiraju po potrebi i željama brigadira	38	42
4. teško je reći što bi bilo bolje	20	18
UKUPNO:	100% N = 210	100% N = 210

Eto, da u odgovorima nije pružena treća mogućnost (odgovor) svatko bi bio uvjeren da su rezultati u Čakovcu doista kontaminirani. Međutim, i ta se kontaminacija može dovesti u pitanje, uzme li se u obzir da je istraživački tim zagovarao drugu mogućnost, odnosno, umjesto dosadašnjih brigada, formiranje relativno autonomnih radnih jedinica.

Eksperimentom se željelo izrazito kompetitivnu organizaciju radnih akcija transformirati u više kooperativnu. Zato je predloženo raspuštanje autoritarnih (heteronomnog tipa autoriteta) brigada i prenošenje sistema takmičenja s takmičenja između pojedinih brigada u jednom omladinskom naselju (izrazito konfliktno žarište) na takmičenje između pojedinih omladinskih naselja. Sistem takmičenja vrlo je često u direktnoj suprotnosti s funkcioniranjem samoupravljanja, a ono se istovremeno uzima kao jedna od najznačajnijih vrednota same radne akcije (radna akcija = škola samoupravljanja). Neke brigade vrlo često postaju takmičarska »reprezentacija« društveno-političkih organizacija domicilnog organizatora same brigade. Budući da se brigade, najčešće, trebaju izboriti za najviša priznanja, cjelokupna organizacija i izbor rukovodstva brigade obično su »prilagođeni« toj krajnjoj svrsi (političkog prestiža). Nema sumnje da su pritisci sa strane češće ometali no što su poticali autonomnu grupnu dinamiku i samoupravljanje na samoj akciji. Uostalom, jasno je da se samoupravljanje jedino i može razvijati na konceptu kooperacije među sudionicima i da se ne može razvijati na konceptu često izrazite kompeticije.

Unatoč, dakle, činjenici da smo zagovarali formiranje omladinskih radnih jedinica na samoj akciji (a ne u fazi organizacije brigade) brigadiri i u Čakovcu 1980. godine znatno češće biraju treću — još radikalniju soluciju od one koju je ponudio eksperimentator. Tako se, zapravo, jedva može govoriti o kontaminaciji rezultata i u samom istraživanju u Čakovcu. No, ipak, ako se ponovo usporede rezultati iz Čakovca i Zagreba, stječe se dojam da

je kontaminacija postojala, ali ipak zanemarljiva. Koncept samoorganizacije relativno dominira kako u Čakovcu (38%), tako i u Zagrebu (42%). Uspoređi li se ovdje »konformizam« u odnosu na »postojeće stanje« organizacije i »konformizam« u odnosu na »poželjno stanje« prevlast zadobiva ipak, **poželjno stanje**. Spomenutim tipom pitanja željelo se ispitati odnos između percepcije brigade kao organizacijskog okvira života brigadira na omladinskoj radnoj akciji, te prepoznavanja nekih alternativnih oblika organizacije koji bi eventualno doprinijeli boljem funkcioniranju radi efikasnijeg postizanja ciljeva radnih akcija. Uključujući, dakako, veće zadovoljenje potreba brigadira.

Ako je postojeći organizacijski okvir (brigada) u percepciji pojedinaca zadovoljavajući, onda će prepoznavanje alternativa biti beznačajno. Zadovoljan brigadir neće se osrtati na alternative odgovora koje su spomenute uz alternativu koja govori da je dosadašnja organizacija optimalna. Nezadovoljan brigadir ima mogućnosti biranja još tri alternativna odgovora; može birati drugačiju, ali brigadi sličnu organizaciju (radne jedinice), može birati varijantu potpuno odsustva a priorne organizacije brigadira koja pretpostavlja grupiranje po radnoj osnovi, odnosno po dnevnoj potrebi rasporeda na brigadirskim radilištima, a koja može postati i trajnijom. Napokon, nezadovoljan pojedinac može se odlučiti za odgovor koji ne daje alternativu postojećoj organizaciji, ali izražava kao sumnju u postojeću, organizaciju kao optimalnu, tako i u nove ponuđene alternative.

Drugo, iz serije eksperimentalnih pitanja odnosilo se izravno na sistem takmičenja. Najzanimljivije diskusije vode se oko sistema takmičenja među brigadirima. Dok jedni smatraju da je sadašnji sistem takmičenja među brigadama dobar, drugi smatraju da on šteti međuljudskim odnosima u naselju i da takmičenje među pojedinim brigadama treba prebaciti na takmičenje među pojedinim naseljima u republici ili čitavoj Jugoslaviji. Da li bi po vašem mišljenju bilo dobro da se ukine takmičenje među pojedinim brigadama i da se dnevni radni i drugi učinak računa kao prosječni učinak svih brigadira u naselju ili to ne bi bilo dobro?

TABELA 8 — STAVOVI PREMA PREDLOŽENIM PROMJENAMA U SISTEMU TAKMIČENJA

	Čakovec '80 »kontaminirano«	Zagreb '81 nekontaminirano
1. to ne bi bilo dobro jer bi radni učinak sigurno opao	12	15
2. to bi bilo dobro ako bi brigadiri imali takvu svijest da i dalje rade toliko koliko i sada kada se takmiče	46	50
3. da, to bi spriječilo mnogo svađa oko toga koja je brigada više napravila	31	16,5
4. teško je predvidjeti što bi se događalo da nema takmičenja među brigadama	11	18,5
UKUPNO:	100% N=210	100% N=210

Nema sumnje, jedina razlika vrijedna pažnje je razlika u trećem odgovoru. Da li tu razliku treba pripisati kontaminaciji ili nečem drugom? Ni ovdje nema potrebe da se ta razlika pripisuje utjecaju eksperimentalnog djelovanja, ako se uzme u obzir da se takmičenje vrlo protežiralo upravo na akciji Čakovec i da je ono veoma ublaženo na akciji »SAVA«. Dok se u Čakovcu svakodnevno rangiralo i objavljivalo radne učinke za svaku brigadu, na »SAVI« to nije slučaj. Prema tome, nema potrebe da se uočene razlike u odgovorima pripišu kontaminaciji ispitanika. Postaje očito da **odgovor može doista »kontaminirati« samo stvarna životna situacija i njena percepcija, a ne djelovanje istraživača.**

Iako smo iznijeli argumente koji obaraju tezu o »kontaminaciji« rezultata u Čakovcu, 1980. godine smatramo nužnim priznati »kontaminaciju« u istraživanju na radnoj akciji »SAVA«, 1981. godine. U uvodnom tekstu ankete, naime, piše: »Posljednjih godina u diskusijama o omladinskom dobrovoljnom radu, odnosno o omladinskim radnim akcijama iskristalizirala su se dva osnovna stava u pogledu organizacije ORA. U prvom stanovištu se smatra da su radne akcije onakve kakve se organiziraju od njihova samog početka pa sve do danas, potpuno u redu, te da se tu nema što reformirati i mijenjati. Po drugom stanovištu ORA-e onakve kakve se danas organiziraju više nisu u suglasnosti i podudarnosti sa suvremenim (vrlo intenzivnim) kretanjima u našem samoupravnom društvu, te je neophodno neke organizacijske oblike ORA prilagoditi naraslim suvremenim društvenim potrebama...«

Eto, naša krivica i teorijsko-metodološka nekorektnost sastoji se u tome što smo mogućim kritikama postojeće i konkretnim anticipacijama drugačije organizacije ORA pridali jednak dignitet i pravo građanstva, kao što ih uživa postojeća organizacija.

Pitanje, da li bi odgovori bili isti da nije postojala ova sugestija u obliku eksplicitnog stava, koji napisan u prvoj rečenici ankete poprima određeni legalitet i legitimitet, zaslužuje posebnu raspravu. U skladu sa svim spomenutim može se zaključiti slijedeće:

Istraživanje, pa tako i **semantička konstrukcija ankete** može se kretati na tri razine.

- 1) Ocjenjivanje postojećeg stanja kao vladajućeg i dominantnog oblika neke organizacije ili procesa. Takva razina istraživanja obavlja se obično sa serijama pitanja, sa skalama procjena. Na primjer: U kojoj mjeri ste zadovoljni (ili nezadovoljni) s radnom akcijom (ili vlastitim prisustvom na radnoj akciji)? Uobičajeni odgovori su: veoma mnogo, mnogo, osrednje malo, veoma malo (ili nikako). U ovom tipu (ili na ovoj razini) istraživanja dobit će se uglavnom konformistički stavovi, koje smo svrstali u »konformizam« u odnosu na postojeće stanje.
- 2) Ocjenjivanje postojećeg stanja s mogućnošću teorijsko-metodološke elaboracije područja i punktova nezadovoljstva s »postojećim« stanjem. Pitanja se obično postavljaju u slijedećem obliku. Ako ste u prethodnom pitanju spomenuli da (s nečim) niste zadovoljni (malo ili veoma malo zadovoljan) spomenite zašto je to tako? Na toj razini, moguće je unaprijed ponuditi odgovore koji bi već predstavljali djelomičnu anticipaciju moguće drukčije organizacije u kojoj bi se identificirana nezadovoljstva

mogla otkloniti. No, ta anticipacija prepoznatljiva je samo u slučaju ako socijalna okolina i nosioci moći posjeduju predodžbe i znanja o određenom kauzalitetu između uzroka koji izaziva negativne posljedice i promjene uzroka koji bi promijenjen izazvao pozitivne posljedice. Praktična vrijednost (konstruktivna upotrebljivost) takvih nalaza ovisi dakle, o analitičkoj sposobnosti kako istraživača, tako i korisnika istraživanja.

- 3) Razina konkretne i kompleksne anticipacije »mogućeg« ili »moguće postojećeg« na osnovi solidne kauzalne analize faktora. Takvu razinu možemo nazvati i konstrukcijom »realne utopije«. Ta razina može se realizirati samo akcionim eksperimentiranjem. Zbog visoke kompleksnosti društvene zbilje istraživač ne može stajati iza svojih predikcija, ako nije spreman da ih u praksi i provjeri.

Što se tiče uloge i mogućnosti primjene ankete na ovoj razini istraživanja već smo u tom pogledu iznijeli svoje viđenje i nastojali dati svoj skromni prilog.

Spomenute tri razine istraživanja možemo nazvati i trima sukcesivnim fazama. Rijetko je moguće da se već u prvom istraživanju dosegne treća faza, odnosno razina. Da bi se neki problem moglo koliko je to moguće do kraja istražiti (na trećoj razini) neophodna su brojna prethodna obavještenja i sakupljanje informacija i ideja koje se najefikasnije skupljaju pomoću prve i druge faze. Problem je utome što je većina istraživača zadovoljna upravo tim dometom.

Rezultati analize na prvoj razini dat će po našoj slobodnoj (ali i argumentiranoj) procjeni oko 60—70% konformističkih stavova prema »postojećem stanju«. Na drugoj razini taj će postotak pasti negdje na 40—50%, ali će u istom razmjeru rasti postotak kritičkih stavova. Na trećoj razini postiže se isti efekat kao na prvoj, ali ovoga puta u suprotnom smjeru. Oko 60—70% odgovora priklonit će se odgovorima koji konkretiziraju alternative drukčijeg mogućeg stanja. Ove procjene u najmanju ruku važe za istraživanje omladinskih radnih akcija. Njihovu eventualnu širu valjanost trebalo bi tek dokazati. Ovim smo procjenama došli do pitanja: koji su rezultati (koje razine istraživanja) istiniti, a koji nisu? Na prvoj razini moguće je zadovoljiti sve pozitivističke kriterije »znanstvenosti« istraživanja, ali pitanje, što je to postojeće stanje, ostaje otvorenim, pa tako i znanstvena istina istraživanja. Da li je postojeće stanje samo ono do čega se može doći na osnovi uvida u opipljivo i odmah prepoznatljivo ili se ono sastoji i od brojnih ljudskih težnji, te realnih i nerealnih anticipacija i individualnih i kolektivnih utopija?! U svakom slučaju nema razloga ne vjerovati ispitanicima kada zaokružuju odgovore u anketama koji »konstruiraju« još ne postojeće, ali ipak moguće.

Kakav je, napokon, odnos između eksperimenta i metode ankete? Anketa je samo instrument čija konstrukcija ovisi, o teorijsko-metodološkoj poziciji istraživača. Anketa je, dakle, toliko upotrebljiva koliko je upotrebljiva i znanost nekog istraživača. Efikasnost instrumenta ovisi o konstruktivnim sposobnostima samog konstruktora da sredstvo optimalno prilagodi svrsi u potrebe.

Zaključak

Istraživanje mogućeg više se oslanja na neku određenu **proizvodnju** podataka (The Production of Data), a manje na **sakupljanje** podataka (Data Collection ili Usis of Available Data). Istraživanje mogućeg više se oslanja na sociološku imaginaciju, a manje na statističke obrasce obrade i interpretacije postojećih i raspoloživih podataka.

Istraživanje mogućeg napušta teren sakupljačkog empirizma i razinu sociografije i osvaja teren zbiljskog logosa (socio-logosa). Istraživanje mogućeg se ipak ne temelji na novoj metodologiji. Ono napušta teren sakupljačkog empirizma, ali ga i ne preskače. Ono predstavlja samo korak dalje od tradicionalne metodologije. Upotreba tradicionalnog korpusa istraživačkih metoda čini neophodnom pretpostavku i preduvjet istraživanju mogućeg. Zato je i jedino moguće da se problem istraživanja mogućeg unutar empirijske sociologije može i postaviti unutar te iste sociologije. Baiti se **empirijskim** istraživanjem mogućeg, a pri tom osporaviti empirijsku orijentaciju sociologije naprosto je nemoguće.

Istraživanje mogućeg oslanja se prije svega na eksperimentalnu metodologiju. I eksperiment spada u tradicionalni korpus metodologije društvenih znanosti. Radi se o tome da je s jedne strane eksperiment u društvenim znanostima nepravedno osporavan, a s druge strane, zbog niskih aspiracija istraživača, zanemarivan. Eksperimentom se provjerava prihvatljivost i relevantnost nekih solucija mogućeg od strane samih sudionika postojećeg. **Bez** te provjere nemoguća je demokratska društvena znanost. Ako je istraživač u stanju formulirati jedan kontinuum mogućih alternativa postojećem, naravno na osnovi prethodnih analiza i spoznaja, problem ispitanika i njegovog konformizma naspram postojećem ući će ili u roportarnicu metodoloških zabluda ili u fond istraživačkog konformizma.

Iako istraživanja mogućeg nisu diskontinuirana u odnosu na ostala istraživanja (više deskriptivnog tipa) ona se, ipak, oslanjaju na **redefiniranje** i **razvoj** tradicionalne metodologije, osobito eksperimentalne. Kako osim toga izazivaju u najmanju ruku povećani intelektualni (imaginativni) napor istraživača, ona ipak zaslužuje i posebno označenje. Najpodjedniji par pojmova kojima bi se adekvatno naznačile razlike između istraživanja »postojećeg« (bez dijela mogućeg kao postojećeg) i mogućeg, već je angažiran s definiranom različitom konotacijom. Pojmovi su to: manifestno i latentno što ih je angažirao R. K. Merton⁷. Razlikovanje manifestne i latentne funkcije služi Mertonu za »spriječavanje nemarnog brkanja, često prisutnog u sociološkoj literaturi između svjesnih **motivacija** za društveno ponašanje i njegovih **društvenih posljedica**«. Razlikovanje istih pojmova doprinosi spriječavanju nesvjesne tendencije sociologa da brkaju subjektivne kategorije motivacije s objektivnim kategorijama funkcije (str. 127).⁸ Budući da tako definirani

7) Robert K. Merton: O teorijskoj sociologiji, Centar društvenih djelatnosti, Zagreb, 1979.

8) R. K. Merton želi zapravo naglasiti potrebu razlikovanja eksplicitnih, lako prepoznatljivih »istina« od onih koje su pokrivene (latentne), ali i plodonosnije. Međutim, upotreba pojma latentno u ovom je kontekstu nekorektna, jer je isti pojam u filozofskoj a i lingvističkoj tradiciji uvijek korišten za označavanje mogućeg.

pojmovi ne odgovaraju našoj svrsi, poslužiti ćemo se pojmovima **aktualno i potencijalno**. Mada se konotacije oba pojma razlikuju, svrha njihovog razlikovanja ipak je identična. Razlikovanje sadržaja oba pojma doprinose dubljem i istinitijem spoznavanju društvene stvarnosti.

Miroslav Jilek

Is it Possible to Investigate Possible?

SUMMARY

The use of a survey within a social experiment is dictated by the concept and method of the experiment itself. If the research starts from the point of critical sociology; the role of the experiment is investigation and testing of a possible alternative world. All auxiliary and concurrent methods must be in the same line (must necessarily acquire the same role). Although this is not usual practice in traditional sociology, the survey method had to investigate the »possible« in an action experiment. This has been achieved in a satisfactory manner.

The text also questions the still existing problem of a traditional (positivistic) use of experiment — the mistake of contamination. Use of one »contaminated« and one »uncontaminated« situation while researching the possible, results in negligible differences.

As well as investigating the »possible«, this study deals also with the potential but still insufficiently practical methodology.

Translated by
V. V.